

Of het nu echter om het persoonsbegrip gaat of om andere concepten, scherp afgelijnde definities worden hoogst zelden aangeboden. Is dat een keuze van Mabona of van Wolff? Aan de citaten van eerstgenoemde te merken, is het eerste antwoord allicht het juiste – en dan rijst een vervolgvraag, namelijk of dit ook een bewuste keuze is om weg te blijven uit een aantal valkuilen van de Westerse visie op filosofie. Een expliciet antwoord op die vraag krijgt de lezer niet.

Na lectuur van het woord vooraf kan die lezer echter niet beweren niet gewaarschuwd te zijn. Ernst Wolff meldt van in den beginne zeer duidelijk dat hij materiaal aanbiedt, zonder een obligate of zelfs aanbevolen leessleutel, met als enige bedoeling de obstakels te ruimen die een kennismaking met Mabona's denken bemoeilijken.

Het belangrijkste obstakel lijkt echter te bestaan in het ontbreken van een eenvoudige toegang tot Mabona's werk zelf. Afgezien van zijn Bernse dissertatie uit 2000 ligt dat verspreid over niet altijd gemakkelijk toegankelijke tijdschriften of bleef het zelfs deels onuitgegeven. Een reader met teksten van Mabona en eventueel andere vertegenwoordigers van een verwante denkwijze zou een logische volgende stap zijn.

Dat een lezer spontaan gaat uitkijken naar mogelijke volgende stappen, is echter het mooiste bewijs dat Wolff geslaagd is in zijn missie, die tegelijkertijd bescheiden en uitdagend is. Als het nog steeds waar is dat de filosofie begint bij de verwondering, is dit boek zonder meer filosofisch: het roept nieuwe vragen op en opent nieuwe werelden – en dat zowel inhoudelijk als geografisch en temporeel.

Frank Judo

* * *

LEOPOLD FLAM

Tom De Mette, Willem Elias en Jean Pierre Vanhee (red.), *Ecce philosophus. Leven en werk van Leopold Flam*, ASP-VUBPress, 2021, 544 p., ISBN 9789461171030

Zet me in een hoek met een filosofieboek en je hebt geen last van me. De filosofie kan immers altijd op mijn aandacht rekenen. Ze speelde al haar troeven uit om mijn wankel weerbaarheid om te buigen. Troost, kennis, plezier, ze bood het me allemaal op de wijze waarop een moeder haar kwetsbare kind koestert, het van alles bijbrengt en ermee speelt. Binnensmonds vloekte ik ondertussen als een ketter omdat ze niet al veel eerder mijn al te volgzaam en conformistisch pad kruiste. De vermoedelijke verantwoordelijken daarvoor heb ik dan wel niet de

hel, maar toch minstens enige verdoemenis toegewent. Toen ik haar eindelijk leerde kennen en haar in mijn gretige armen kon sluiten, bedraadde ze met langzaam engelengeduld met steviger snaren. En terwijl ik me verwonderde over Kierkegaard, Montaigne las van A tot Z en mijn tanden stuk brak op Spinoza, voltrok er zich onmerkbaar een stille metamorfose. De wereld zelf werd een open boek. Van het utilitarisme van Bentham tot 'De menselijke conditie' van Arendt, van Plato's allegorie van de grot tot het existentialisme van Sartre, ik las secundaire werken over hun wereldbeeld en kreeg langzaam een groeiende greep op mijn eigen existentie. Nietzsche, Kant, Schopenhauer enz., ik assimileerde in de mate van mijn mogelijkheden hun ideeën, en veranderde besluiteloos en wispelturig van mening naargelang de filosoof van dienst. Ook 'onze' filosofen ontsnapten niet aan mijn hongerige aandacht. Boehm, Apostel, Kruithof, Vermeersch, ik leerde hen allemaal kennen. Waarom had ik dan nog nooit van Leopold Flam gehoord?

Zet ik me zélf in een hoek met een filosofieboek dan word ik het liefst met rust gelaten. Met dit boeiende *Ecce philosophus* was dat absoluut het geval. De vraag waarom ik Flam niet kende, intrigeerde me. Mijn inleiding indachtig, reken ik hem bij de filosofen, maar al snel blijkt dat hij dat eigenlijk strikt gezien niet was. Hij werkte zijn kandidaturen af, maar schakelde daarna over naar de opleiding geschiedenis. Doctor in de Letteren en Wijsbegeerte Willem Elias mag zich wél filosoof noemen, maar vraagt zich in zijn 'Sprokkelingen' af of je de titel kan dragen enkel omdat men er een diploma in heeft. Jan Van Den Brande en Jef Van Bellingen, die in hun bijdrage aan dit boek Hubert Dethier- de opvolger van Flam- laten herleven, voeren een filosoof op als een denker, in de socratische zin. Flam heeft volgens hen steeds gepleit voor een ruimere, bevrijdende opvatting van filosofie. "Authentiek filosoferen is voor alles een zelfstandig denken van de enkeling die zijn vrijheid affirmeert". Zo leert de lezer hier Flam inderdaad kennen. Filosofie vat aan bij nul of bij de ervaring en kan dus absoluut alvast niet samengaan met geloof. Ralph Bisschops- zo blijkt uit zijn postume tekst- was er van overtuigd dat Leopold Flam zou gruwen mocht men hem een Joods filosoof noemen. Het was vanwege dat Joods zijn dat Flam in een concentratiekamp belandde door zijn verzet. Ongetwijfeld kon Flam niet anders, uit het hele boek blijkt dat hij een non-conformist was. Flam deed wat hij dacht te moeten doen en had lak aan conventies en geplogenheden. En dat maakt een mens tot mens. 'Flam was een discipel van zichzelf, hij pleegde nooit innerlijke zelfmoord. Wie denkt, kan nooit aanhanger zijn van een leer'.

Flam was Flam. Hij was de verpersoonlijking van zijn eigen neologisme 'étrangement'. De étrangement doet zich voor als een individu zich situeert boven en buiten het dagelijks leven. Het impliceert een breuk met de burgerlijke cultuur vertegenwoordigd door de meesters van de slaven.

Het was blijkbaar, volgens mede-auteur Tom de Mette, onmogelijk om niet bewogen te zijn door (het denken van) Flam. Dat ondervind ik zelf aan den lijve tijdens het lezen. Vooreerst bekwam me weeral eens het sterke gevoel dat het een

groot gemis is dat ik door allerlei redenen niet op jonge leeftijd het voorrecht heb mogen kennen om op universiteitsbanken filosofie te studeren. Volgens oud-studente Ginette Bauwens bezorgde hij haar een kritisch bewustzijn. Nadenken, herdenken en toch nog blijven twijfelen, het is me niet vreemd. Ten tweede ben ik altijd onmiddellijk gecharmeerd door mensen die opkomen tegen onrecht. En dat deed Flam duidelijk. Dat valt op doorheen het hele boek.

Vanuit verschillende invalshoeken krijg je een eerlijk beeld van ‘het onderwerp’ van deze veelzijdige uitgave. Geen onversneden lofbetuiging, een bloemlezing die niets verbloemt, maar bovenal een knap samengesteld naslagwerk waarvoor filosofen en redacteurs Willem Elias, Jean-Pierre Vanhee en Tom De Mette niet alleen een eigen bijdrage leverden maar ook een boeiende reeks auteurs warm maakten om hun ervaring met of visie op fascinerende Flam te delen met de buitenwereld. Onderweg krijg je heel wat filosofie mee en een brede kijk op tal van aspecten die de voorbije 50 jaar kenmerkten. Een blik achter universiteitsschermen of de vrijzinnigheid is daar een interessant automatisch neveneffect van. Het is duidelijk, Flam puurde het vrije denken uit, hij was kritisch voor eenzijdige invullingen ervan. Omdat op die manier het gevaar dreigt van een nieuwe vorm van dogmatisch geloof. Volgens Flam is de echte filosoof verwant met de ketter. De ketter wordt in zijn ware betekenis beschouwd als een ongehoorzame rebel, een valsmunter op spiritueel vlak. De filosoof is een denker, maar deelt met de kettters de opstandigheid tegen een onderdrukkende ideologie.

Zelf heb ik heel erg veel opgestoken over het bekijken van kunst via de tekst van de reeds hierboven vermelde Jan Van Den Brande en Jef Van Bellingen: ‘De verbeelding van het vrije denken: Bruegel-Spinoza-Flam’. Hun tekst is een soort eerbetoon aan de studie van de Franse filosoof Laurent Bove over de schilderijen van Bruegel. ‘We zien een voorstelling van ‘De kinderspelen’ en ontdekken toevallig dat Bruegel ook plezier heeft in het maken van zijn schilderij. Het is precies dat gevoel van “delectatio” (welbehagen, vermaak, genot) dat Bruegel weet op te roepen bij de toeschouwer. Want ook het kijken naar het schilderij is een vrije handeling die genoeg heeft aan zichzelf en hoe meer plezier we hieraan beleven, hoe meer ons vermogen tot contempleren en denken wordt verhoogd”.

Wat zou Flam trouwens zélf van dit boek hebben gevonden? Ongetwijfeld zou hij er als een wervelwind met een kritische marker doorheen gaan. Dat kan niet anders, Flam zou anders Flam niet zijn. Ja, je merkt het, ik ken hem ondertussen al min of meer. Maar evenzeer zou hij door bepaalde passages gecharmeerd zijn. Ook dat kenmerkte Flam. Hij was graag professor, de aandacht die hem met dit boek te beurt valt, had hem vast en zeker bekoord.

Zet u zélf in een hoek met deze uitgave en laat u niet storen. Put er troost uit, doe kennis op en heb er plezier aan. Laat u meevoeren in de wereld van Flam, hij probeerde het standpunt in te nemen van een individu dat iets van zijn of haar leven wil maken en zich daartoe niet wil laten leiden door wat anderen, dominante systemen of de geschiedenis voorschrijven. ‘Wie denkt, kan nooit een aanhanger

zijn van een leer'. Maar een aanhanger van Leopold Flam zijn, dat lijkt me niet echt een probleem te zijn.

Sophia De Wolf

* * *

DE CREATIVITEIT VAN AI

Marcus du Sautoy, *De Code van Creativiteit : Hoe AI leert schrijven, schilderen en denken*, Nieuwezijds, Amsterdam, 2020, 318 p., €24.95, ISBN 9789057125102

In zijn nieuwste boek werpt de Britse wiskundige Marcus du Sautoy zijn licht op de vraag of we ons geen zorgen moeten maken dat algoritmes ons werk zullen overnemen. Dat is een oude zorg, die van automatisering en werkloosheid. Maar du Sautoy stelt de vraag in een nieuwe vorm. Want typisch gaat het verhaal van automatisering ook gepaard met het verhaal dat er toch nog een hele reeks creatieve beroepen overblijven. De machines kunnen misschien wel het repetitief werk overnemen, maar dat betekent enkel dat de mens zich kan bezighouden met wat hem echt interesseert: creatief nieuwe dingen maken.

Ook du Sautoy onderschreef dat verhaal, maar 2016 kwam een kantelpunt. Toen werd de wereldkampioen Lee Sedol verslagen in het bordspel go door de computer, AlphaGo. Gaan computers ook het creatieve werk overnemen? Is er nog plaats voor wiskundigen in deze nieuwe wereld? Het spel go stond symbool voor de menselijke vrijheid en creativiteit, vanwege zijn onvoorspelbaar en intuïtief karakter, veel meer dan schaken (waar de kampioen al in 1997 door de computer DeepMind werd verslagen). Het boek van du Sautoy onderzoekt dus of computers ook creatief kunnen zijn. Zelf spreekt hij van de Lovelace-test, naar Ada Lovelace die zich al in de 19e eeuw afvroeg of je uit een computer meer kan halen dan je er zelf insteekt. Kan een computer werkelijk iets nieuws creëren of is hij gedoemd simpelweg te herhalen wat de programmeur erin steekt?

“Als je om een grap lacht, wat maakt het dan uit als je vervolgens te horen krijgt dat die grap door een algoritme is gemaakt?” (108) Ergens is de vraag van du Sautoy ook de vraag naar onze menselijkheid. Velen vinden het een ongemakkelijk idee dat algoritmes kunst zouden kunnen produceren. Het doet ons zelfbegrip wankelen. De mens begrijpt zichzelf als tegengesteld aan een machine: mens zijn wil zeggen creatief zijn. Dat zelfbegrip kan op twee wijzen geproblematiseerd worden. Allereerst kan men kijken naar hoe machines beter in staat zijn creatief werk af te leveren dan we vaak vermoeden. Maar daarnaast